

ОТАНДЫҚ КӘСІПОРЫНДАР МЕН САЛАЛАРДАҒЫ ҚАРЖЫЛЫҚ-НЕСИЕЛІК МЕХАНИЗМДЕР ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНОГО МЕХАНИЗМА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ И ОТРАСЛЕЙ

ӘОЖ 336.14:334.724.6

Кәсіпорынның қаржылық стратегиясын анықтаудағы бюджеттеудің рөлі

Есенгельдин Б.С.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

В статье рассматривается роль бюджетирования в определении финансовой стратегии предприятия. Раскрыты сущность и значение финансового планирования, бюджета, бюджетирования, бизнес-плана. Показаны достоинства и недостатки бюджетирования. Исследованы относительные и абсолютные показатели, применяемые при бюджетировании и бизнес-планировании.

The article discusses the role of budgeting in determining the financial strategy of the company. The essence and value of financial planning, budgeting, budgeting, business plan. Showing the advantages and disadvantages of budgeting. Investigated the relative and absolute terms used in budgeting and business planning.

Нарықтық экономика жағдайында қаржылық жоспарлаудың жаңа әдістерін қолданбай, кәсіпорынның тұрақтылығын қамтамасыз ету мүмкін емес. Әлеуметтік-экономикалық жүйеге болжаулық емес, ықпал ететін факторлар көп. Факторлардың күтілетін теріс ықпалын азайту және, керісінше, күтілетін басқа факторлардың оң әсерін арттыру үшін оң ықпалы қолданылады. Оның шегінде бұл факторлар оқшауланады да, олардың ықпалы бағаланады және мүмкіндігінше реттеледі. Факторлар өте көп. Ал олардың қозғалысы аз жағдайда ретсіз және әр түрлі бағытталған, сондықтан кез келген жоспарды құрудың негізгі мақсаты нақты сандармен бағыттарды көрсету емес. Өйткені мұны істеу мүмкін емес, анықталған «дәліздер» бағыты бойынша берілген көрсеткіш анықталу керек.

Жоспар құрудың соңғы себебі әлеуметтік-экономикалық жүйенің қызметін әр түрлі түсіндірудегі өтудің қаржылық шығындарын талап ететіндігімен көрінеді. Мұндай түсіндірудің болу мүмкіндігі төмен болады. Егер жұмыс жоспар бойынша жүзеге асырылса, теріс қаржылық нәтижелер аса маңызды болмайды.

Кез келген компанияда көптеген жоспарлар қатты өңделеді. Бірақ олардың ішінен негізгісі стратегиялық, қаржылық және өндірістік жоспар жиі өңделеді. Стратегиялық жоспар компания қызметіндегі мақсат, міндеттер, ауқымдар бағытының қалыптасуымен жүзеге асырылады. Өндірістік жоспарлар стратегиялық жоспар негізінде жасалады және өндірістік, маркетингтік, ғылыми-зерттеулік, инвестициялық саясаттың анықталуы барысында жүзеге асырылады. Компанияның ұйымдық басқарылу құрылымы күрделілігіне тәуелділігі және жан-жақты сипатта жоспарлау сияқты жоспарлар саны бірнеше болуы мүмкін. Қаржылық жоспар құжат ретінде көрінеді. Ол компанияның қаржылық мақсаттары қозғалуының әдісін сипаттап, табыстар мен шығындарын байланыстырады. Қаржылық жоспарлаудың негізінде стратегиялық және өндірістік жоспарлар жатыр.

Стратегиялық жоспар компанияның жоғарғы басқару құрылымымен жасалынады және келесідей құрылымдарды иеленеді:

1-бөлім. Фирма қызметіндегі мазмұнды және мақсатты құрылым. Мұнда фирма қызметіндегі стратегиялық мақсаттары мен бағыттары түсіндіріледі әрі ауқымы, қызмет істеу аясы, тактикалық мақсаттары мен міндеттері көрсетіледі.

2-бөлім. Болжау және бағыттар. Экономикалық жағдайды болжау капитал нарығында өнім және еңбек аясында жүргізіледі.

3-бөлім. Арнайы жоспар және болжау. Мұнда мынадай бөлімдерді жіктеуге болады: «Өндіріс», «Маркетинг», «Қаржы», «Кадрлық саясат», «Инвестициялық қызмет», «Жаңа өнім және өтеу нарығы».

Өндірістік жоспар кестелік басқарушылармен дайындалып, іс-әрекет бағдарламасын жалпы компанияда және оның бөлімшелері де көрсетеді. Бұл жоспар негізінен технологиялық сипат алады. Өйткені стратегиялық жоспарда қалыптастырылған жүйелік мақсатқа жету бағдарламасы болады. Компанияда өндірістік жоспар басты бюджет түрінде ұсынылады.

«Жоспар» және «бюджет» ұғымдары синоним ретінде қарастырылады. Бірақ олардың арасында анықталған ерекшеліктері болады. Жоспар кең мағынада мақсаттарға жетуге бағытталған іс-әрекет спектрін қосады. Сонымен қатар бұл іс-әрекеттер тек сандық бағалар көздерімен қалыптаса қоймай, анықталмаған рәсімдеудің бірқатар жолдарымен қалыптасады. Бюджет тар мағынада іс-әрекет жоспарының сандық жағын қалыптастырады және құндық сипатта болады. Осылайша бюджет рөлі ағымдағы жоспарлауды қызметтеумен қатар, басқа өндірістік үрдістің қалыптатын қамтамасыздандыратын басқа да қызметтерді атқарады: баға, шоғырлану, ынталандыру және т.б.

Басты бюджет операциялық және қаржылық бюджеттің өзара қарым-қатынас жүйесін көрсетеді. Қысқа және ұзақ мерзімді келешектегі бюджетті құру үрдісі бюджеттендіру болып табылады. Бюджеттендіру стратегиялық сипат мақсатында қалыптасады. Сонымен қатар өндірістік қызметті ресурспен қамтамасыздандыру бойынша мақсатты қолдануда қалыптасады (сату көлемі, шикізаттың мақсатты қалдығы, тарифтер және т.б.).

Операциялық бюджетте қалыпты және құнды көрсеткіштер жүйесінің көмегімен келесідей бағдарламалар көрініс табады: өткізу, жабдықтау, меншікті өндіріс, логистиктер, ғылыми-зерттеу және конструкторлық өңдеулер, персоналды басқару және т.б. Сату бюджеті, өндірістік бюджет, шикізат және материалдар, тік шығындар бюджеті, дайын өнім және шикізат қоры бюджеті, басқару және коммерциялық шығындар бюджеті, өткізілген өнімнің өзіндік құн бюджеті сынды операциялық бюджет түрлері бар.

Қаржылық бюджетке табыстар және шығындар бюджеті (табыстар мен шығындар туралы болжау негізінде есеп беру), қалыптасу және қаржы ресурстарын бөлу бюджеті (болжау негізінде баланс) және ақша құралдар бюджеті (ақша құралдарының қозғалысы туралы болжау негізінде есеп беру) жатады.

Барлық бюджет қаржылық менеджменттің өкілдігіне кіре бермейді. Бірақ ол әрқайсысының мәнін және өзара қатынасын білу керек. Сонымен қатар міндетті түрде операциялық бюджеттерді құру кезінде қаржылық сипатта болжамдық есеп жүргізіледі. Оның қорытындысы ағымдағы қаржылық жоспардың негізгі қорытындысы болып табылатын болжамдық қаржылық есеп беруді құруға қызмет етеді.

Экономикалық әдебиеттерде «бюджеттеу» ұғымына әр түрлі түсіндірмелер берілген. Американ ғалымдары Ли, Джонсон мен Джойс өздерінің әйгілі «Қоғамдық бюджеттік жүйелер» кітабында келесідей қарапайым түсіндірме берген: «Бюджет — бұл белгілі бір ұйымның (жанұя, мекеме, үкімет) қаржылық жағдайы мен болашақ жоспарларын сипаттайтын құжат немесе құжаттар жиынтығы. Онда ұйымның мақсат-міндеттері, табыстар мен шығындар, атқарылатын іс-шаралар туралы ақпараттарды табуға болады» [1].

Біздің ойымыз бойынша, бюджеттеу — шұғыл жоспарлаудың мақсаттарына сай нақты бюджеттерді құрастыру үдерісі. Сонымен бюджеттеу — бұл бюджетті қарастырумен байланысты үдеріс. Ал бюджет — бұл жоспар, негізінде қысқа немесе орта мерзімді болып келіп, соның мәліметтерін ағымдық және шұғыл басқарушылық шешімдерді қабылдау барысында қолданылады. Осы анықтама бюджеттеудің алуан түрлі анықтамаларын қиып өтетін жалғыз ғана нүкте деп айтуға болады, яғни осы ұғымға анықтама бергендер іс жүзінде «бюджеттеу» түсінігіне шұғыл және ағымдық жоспарлауды әрдайым қосады.

Өз іс-шараларын болжамдау — бұл жоспарлау, ал бюджеттеу — бұл осы жоспарлаудың қаржылық сипаттамасы, жоспарланған іс-әрекеттердің қаржылық көрсеткіштерге ауысуы деп есептеуге болады. Мұндай көзқарас бірқатар жұмыстарда көрсетілген, «бюджет — бұл белгілі бір мерзімдегі іс-шаралар жоспары көрсеткіштерінің сандық сипаттамасы» [2]. Іс-шаралар және олардың сандық пен қаржылық сипаттамалары өзара ажырамас, сондықтан оларды бір-бірінен бөліп қарастырмаймыз, ал оларды бюджеттеу жүйесінің тең құқылы компоненттері деп есептейміз.

Екінші жағынан, бюджеттеу ақпараттарды алу және өңдеумен байланысты және басқарушылық шешімдерді қабылдауда қолданылатын болса, онда басқарушылық есеп түсінігімен қиып өтуге болады. Басқарушылық есеп әдебиеттерінде ереже бойынша есеп пен шұғыл жоспарлау жеке қарастырылмай, басқару жүйесінің ажырамас бөлігі ретінде қарастырылған.

Басқарушылық есептің негізгі мақсаты ретінде ұйымның экономикасы туралы анық, шұғыл, әрі қолдануға ыңғайлы ақпараттарды пайдаланушыларға ұсынуды белгілейді. Бірақ «есеп» ұғымымен шатастырмау қажет. Бұл түсінікте есеп тек нақты мәліметтерді білдіреді. Басқарушылық шешімдерді қабылдау үшін қажетті ақпараттар тек нақты емес, жоспарлы да болуы мүмкін. Сондықтан бюджеттеу жүйесі ретінде жоспарлы ақпараттарды басқару үшін қамтамасыз етуі сөзсіз және басқарушылық есеп жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады.

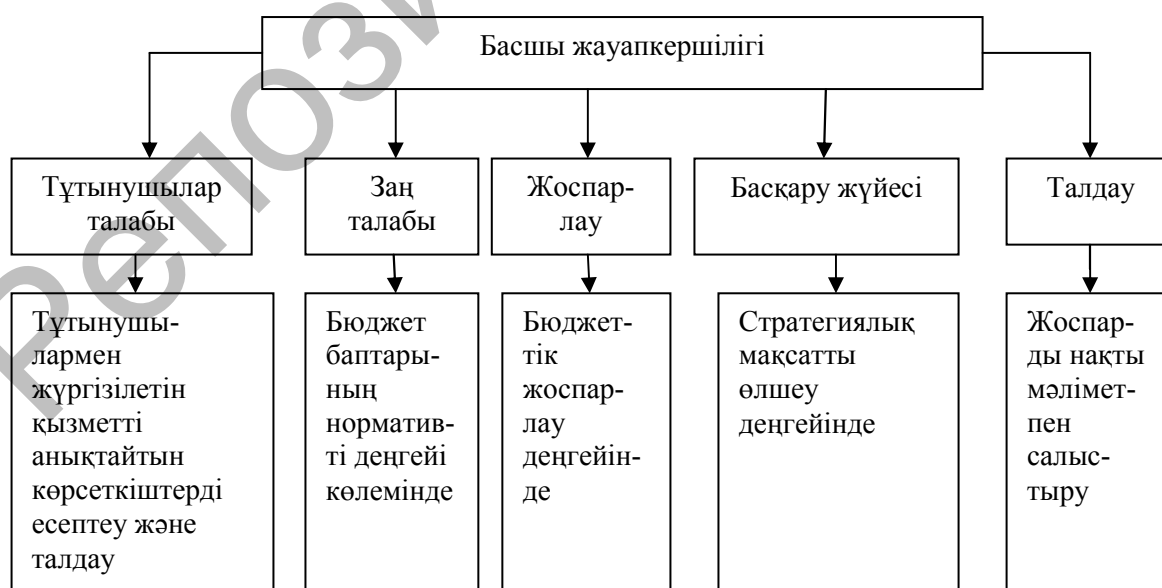
Кез келген құбылыс секілді бюджеттеудің де дұрыс және теріс жақтары бар. Біз оларды кестеге топтастырдық (кестені қара).

К е с т е

Бюджеттеудің артықшылықтары мен кемшіліктері

Артықшылықтары	Кемшіліктері
Ұжымның ынталануына оң әсер етеді	Қызметкерлердің бюджетті әр түрлі қабылдауы
Кәсіпорынның жалпы жұмысын шоғырландыруға мүмкіндік береді	Бюджеттеу жүйесінің қиындығы және қымбаттығы
Бюджеттерді талдай отырып өзгерістер енгізу мүмкіндігі сақталады	Әрбір қызметкерлерге жеткізілмеген бюджет жұмыс нәтижесіне әсер етпейді
Бұрынғы кезендерде құрылған бюджеттердің әдісін ескереді	Бюджет қызметкерлерді жоғары еңбек өнімділігіне міндеттейді
Ресурстарды бөлу жолдарын жетілдіреді	Қойылған мақсат пен ынталандыру әсерінің қарама-қайшылығы

Бюджеттеу жүйесі — бұл ұйымдағы жоспарлаудың құрамдас бөлігі. Ал жоспарлау жүйесі ұйымды басқару жүйесінің бір ғана бөлігі, оған тағы да талдау, бақылау және есеп жүйелері жатқызылады. Бюджеттеу жүйесі айрықша орынды алады. Бір жағынан, көптеген қазақстандық ұйымдарда ол жеткілікті түрде дамымайды, бюджеттеу үдерісі ұйым қызметіне әсер етпейді және жасанды түрде болмауы қажет. Екінші жағынан, іс жүзінде бизнесті тиімді жүргізу үшін бюджеттеу жүйесінің қажеттілігін барлығы түсінеді. Бюджеттеуді іске асыруда кәсіпорын басшысының орны ерекше. Ол бюджетті орындауда өз қызметкерлеріне емес, сонымен қатар өзіне де талаптар қояды (сур. қара).

Сур. Кәсіпорын басшысының бюджетті орындаудағы жауапкершілігі

Көптеген экономистер «бюджет» ұғымының орнына «қаржылық жоспар» ұғымын қолданады. Қаржылық жоспардың санды екі типі белгілі: қысқа және ұзақ мерзімді. Біріншісінің негізгі бағытталу мақсаты фирманың қаржылық тұрақтылығының өсу қарқыны ұстанымынан; екіншісінің мақсаты фирманы тұрақты төлем қабілеттілікпен қамтамасыздандыру болып табылады. Көбінесе ұзақ мерзімді жоспарлар бизнес-жоспарды құрғанда жүзеге асырылады. Ал қысқа мерзімді жоспар ағымдағы қызметті бюджеттеуде жүзеге асырылады.

Бизнес-жоспар — басты көрсеткіштерді шоғырландырған формада бейнелейтін құжат. Ол фирма қызметінде жаңа жасалынатын жобалардың нақты және мақсатты бағытталған түріне негізделген. Сұрақтарды аумағына және мәнділігіне байланысты нақты бизнес-жоспарында қарастырылғандығын компанияның стратегиялық жоспары ретінде қарастыруға болады. Мұндай жоспарлар дамудың жаңа бағыттарын анықтауда нақтыланады да олар тұрақты емес жекелік сипатқа ие болады.

Бизнес-жоспар басқару теориясы жағынан төрт қызметті атқарады. Бірінші қызмет бизнес стратегиясын, даму концепциясын қалыптастыруға қолданумен байланысты. Бұл қызмет фирманы құру кезінде маңызды болып саналады. Сонымен қатар қызметтің жаңа бағыттарын қолданғанда маңызы жоғары. Екінші қызмет — жоспарлау. Бұл тандалған қызметтің бағытын экономикалық бағалау әрі бизнес-жоспарды жүзеге асыру кезінде оның орындалуын бақылау үшін керек. Үшінші қызмет — қарыздармен несиелерді тарту. Берілген несиелерді қайтармау мүмкіндігі есебінен сақтандырылу керек. Сондай-ақ банктер талабы және талаптары негізделген деп санау керек. Тек кепіл және нақты кепілділікті ғана есепке алмағанмен, бизнес стратегиясында жасалған концепцияға көңіл бөлу қажет. Төртінші қызмет — жарнамалық-үгіттеу. Ол жаңа жұмыстарға ықтималды әдістерді тартуда маңызды. Сонымен қатар белгіленген жобаға өз капиталын немесе қаржы көздерін құруда ықпалын тигізу мүмкін [3].

Бизнес-жоспар жүргізілуіне сәйкес мақсатты құру тәуелділігіне байланысты жүзеге асыру үшін дайындалған жоспар-жобаның мәні, көлемі және құрылымы күрделі болып келеді. Бірақ та кез келген жағдайда бизнес-жоспар арнайы қаржылық бөлімнен құрылады. Оның негізгі бағыты — инвестиция мерзімін және көлемін анықтау. Ол бизнес-жоспарды жүзеге асыру үшін қажетті әрі жоспарланған түсім көрсеткішіндегі есеп беру, жылдар бойынша шығын және табыс, бизнес-жоспармен нақтыланған өтімділікті бағалау да маңызды.

Ұзақ мерзімді қаржылық жоспарлау үрдісінде:

- а) қаржылық мақсаттар және фирма болашағы жинақталады;
- б) осы мақсаттардың деңгейі ағымдық фирманың қаржылық жағдайына сәйкес деңгейі анықталады;
- в) қойылған мақсаттарға жету бойынша сабақтастық іс-әрекет қалыптасады.

Бизнес-жоспардың қаржылық бөлігіндегі басты құралы — жоспарланған бизнестің қаржылық стратегиясын сипаттау. Бұл тарау келесі сұрақтарға жауап беру тиіс:

- а) бизнес-жоспарды жүзеге асыру үшін қанша құрал керек?
- б) қаржыландырудың көздері және динамикасы қандай?
- в) салымдардың орнын толтыру мерзімдері қандай?

Қысқа мерзімді қаржылық жоспар келесі сатылардан тұрады:

- а) компанияның қаржылық жағдайын талдау;
- б) болжау мөлшерін және бюджетті қалыптастыру;
- в) қаржы ресурстарында компанияның жалпы қажеттілігін анықтау;
- г) қаржыландыру көздерінің құрылымын болжау;
- д) бақылау және басқару жүйесіндегі іс-әрекетті қолдану мен жасау;
- е) жоспар жүйесіне өзгерістер енгізу барысын өңдеу.

Тәжірибе тұрғысынан қаржылық жоспардың бірнеше нұсқалары дайындалады: пессимистік, ықтималды болуы және оптимистік [4].

Жоспарды дайындау кезінде төмендегілерді ескеру қажет: а) кәсіпорында көп кездесетін шектеулер тізімі (қоршаған ортаны қорғау бойынша талап; көлемі бойынша нарық талабы; өнім сапалығы; берілген кәсіпорынның мамандармен қамтылуы және технологиялық ерекшеліктері); б) қаржылық менеджердің жұмыс істеуі үшін тәртіптілік рөлі; в) ғаламдық және локалды аумақтағы экономикалық жағдай дамуының анықталмаған жағдайындағы табиғи күшінің жоспар-шарты.

Қаржылық жоспар басты құжат болып табылады. Онда жоспарлау шығысына тәуелсіз келесі бөлімдер анықталады:

1. Инвестициялық саясат:

- негізгі құралдарды қаржыландыру саясаты;

- материалдық емес активтерді қаржыландыру саясаты;
- ұзақ мерзімді қаржылық салымдарға сәйкес саясат.
- 2. Айналымдық капиталмен басқару:
 - ақша құралдарымен және оның эквиваленттерімен басқару;
 - өндірістік қорларды қаржыландыру;
 - дебиторлық қарызды басқару және контрагенттер қатынасындағы саясат.
- 3. Дивидендтік саясат.
- 4. Қаржылық болжаулар:
 - қаржылық шарттарға сипаттама;
 - фирма табысы;
 - фирма шығыны;
 - қаржылық болжаулық есеп беру;
 - ақша құралдарының бюджеті;
 - капиталдағы жалпы қажеттілік;
 - ішкі қаржыландырудағы қажеттілік.
- 5. Есептік саясат.
- 6. Басқарулық бақылау жүйесі.

Бізге белгілі кез келген бюджет екі бөліктен тұрады. Олар табыстар және шығыстар бөлігі. Бюджеттің шығыс бөлігінде маңызды рөлді салықтық төлемдер атқарады. Маңызды құрылымдардың бірі — қаржылық жоспарлауды дайындауда салықтық болжау. Қаржылық менеджер салықтық құқықтың негізін және де салық жүйесін білу керек, олардың өзара қатынасын, жеке салық түрлерінің қарым-қатынасын, салық базаларын, салықтық саясатты білу қажет.

Қаржылық жоспарлаудың мәні мен міндеттеріне сәйкес болжаулы, ағымдық (жылдық), жедел (оперативті) болып жіктеледі.

1. Болжаулы жоспарлау. Бұл қаржылық жоспарлау түрі маңызды көрсеткіштер, пропорциялардың өндіріс кеңейтілуінің анықталуы үшін қолданылады және кәсіпорын мақсаттарын іске асырылуының басты формасы болып табылады. Болжаулы қаржылық жоспарлау қазіргі кезеңінің шарты бойынша бір жылдан үш жылға дейінгі уақытта алынғанын қамтиды. Болжаулы жоспарлау өзіне кәсіпорынның қаржылық стратегиясын құрастырылуын және қаржылық қызметінің болжамдалуын кірістіреді. Қаржылық стратегия кәсіпорын жалпы стратегиясына әсер етеді. Қаржы нарығында өзгерістер қаржылық түзетулерге, содан кейін кәсіпорынның жалпы даму стратегиясына әсер етеді. Қаржылық стратегия мақсаты жалпы даму стратегиясына тәуелді және кәсіпорынның нарықтық рухани максимизациялауға бағытталуы керек.

Қаржылық стратегия негізінде кәсіпорынның нақты қаржылық қызметіне бағытталған саясаты жатыр: салықтық, амортизациялық, дивидендтік, эмиссиондық.

Болжаулы жоспарлаудың негізі болжамдау болып табылады. Ол компанияның нарықтағы стратегиясын анықтайды. Болжамдау бағытта мүмкін болатын қаржылық жағдайын талдаудан туады. Болжамдаудың негізі болып даму жағдайлары және қаржы көрсеткіштерінің мүмкін нұсқаларының модельдеуімен қолда бар ақпаратқа талдау жасау болып табылады.

Болжаулы қаржылық жоспарлаудың нәтижесі болып үш қаржылық құжат табылады, олар: табыстар мен шығындар туралы есеп болжамы, ақша құралдарының қозғалысы болжамы, бухгалтерлік балансының болжамы.

Болашақ табыс пен шығын болжамы ең алдымен сатылым көлемінің параметрі болжамына негізделеді. Бұл көрсеткіш кәсіпорындағы тауары арқылы сұраныс алғысы келетін нарық жайын да аңғартады. Сатылау болжамы ақшалай сияқты физикалық бірлікте де көрінеді, бағаның, өндіріс көлемін және сатылауын анықтауға көмектеседі, сонымен қатар қаржылық көрсеткіштер негізінде инфляцияны анықтауға мүмкіндік береді.

Ақша құралдарының қозғалысы болжамы кәсіпорынның ақшалай қозғалысындағы ағымдық, инвестициялық, қаржылық қызметтегі қозғалысын білдіреді. Болжамдау кезінде әрекет бағытын шектеу ақша ағымын басқару нәтижелілігін арттыруға мүмкіндік береді. Ақша құралдарының қозғалыс болжамы кәсіпорынның қаржы құралдарын пайдалануын бағалауда қолданылады.

Осы болжамды құрғаннан кейін кәсіпорынның қаржыландыру стратегиясы анықталады. Оның маңызы мынада:

- ұзақ мерзімді қаржыландыру көздерін анықтау;
- капитал шығыны және құрылымының құрастырылуы;
- ұзақ мерзімді капиталды өсіру әдістерін таңдау.

2. Ағымдық қаржылық жоспарлау істің орындалу жоспары болып табылады. Ол болжаулық жоспардың негізгі бөлігі болып қарастырылады және көрсеткіштерінің нақтылығын білдіреді. Шаруашылық қызметінің ағымдық жоспары негізінен табыстар мен шығындар жоспары, қаржы құралдарын қозғалыс жоспары бухгалтерлік баланс жоспарында құрастырылады. Себебі жоспарлаудың бұл түрі фирма мекемесінің қаржылық мақсатын көрсетеді. Ағымдық қаржылық жоспар құжаттары бір жылға тең болатын кезеңге құрастырылады. Нәтиже дәлдігі үшін жоспарлы кезеңді ұсақ өлшем бірліктеріне, яғни жарты жылдық пен тоқсандарға, бөледі.

Қаржылық жоспарды құрауды табыс пен шығын жоспарынан бастаған тиімді. Өйткені бұл құжат ағымдық қызметтің жалпы нәтижесін көрсетеді. Кірістер мен шығыстар сәйкестігіне қатысты сараптау кәсіпорынның капиталының резервін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл жоспардың құралуы бірнеше кезеңде жүзеге асырылады:

- амортизациялық аударымдарды есептің жоспарлы саласы ескеріледі;
- шығындар сомасы анықталады;
- өнімді өткізуден түскен пайда анықталады.

Ағымдық қаржылық жоспардың келесі құжаты болып қаржы құралдары қозғалысының жылдық жоспары, ол қаржыландырудың негізгі жоспары бір жылғы тоқсанға бөліну арқылы құралады. Бұл жоспарды екі әдіспен құрауға болады:

- тура әдіс қаржы құралдарының құйылуымен ағымын есептеуге негізделеді де, кәсіпорын қызметінің үш түрлі қызметі анықталады: негізгі, инвестициялық, қаржылық;

- жанама әдіс кәсіпорын активінің өзгеруі негізінде таза табыс түзелуі ретінде негізделеді. Бұл әдістің шекті элементі — табыс. Қаржылық жоспардың соңғы құжаты болып бухгалтерлік баланс танылады. Онда активтер мен пассивтердегі барлық өзгерістер және кәсіпорынның қаржылық пен мүлктік күйін көрсетуге мүмкіндік береді.

3. Жедел (оперативті) қаржылық жоспарлау — есептік шотқа түскен нақты табыстың түсуіне және қолма-қол қаржылық ресурстардың шығындауын бағалауда қажет. Оперативті қаржылық жоспар өзіне төлем күнтізбесі, кассалық жоспар, несиелік жоспар құрылуын және іске асырылуын біріктіреді.

Күрделі және әлеуметтік-экономикалық жүйесі болып келетін нарықтық экономика қаржылық жоспарлаудың тиімді сапалы болуын талап етеді. Өйткені кері нәтижелер болған жағдайда кәсіпорын өзі зардап шегеді.

Басқаруда және шаруашылық-қаржылық қызметті жоспарлауда қаржылық көрсеткіштер — шаруашылық жүргізуші субъектілер, салалар және жалпы ұлттық шаруашылықтың ақшалай табыстары мен қор нарығын жасаумен және пайдаланумен байланысты қызметтің түрлі жақтарын сипаттайтын жоспар, есеп немесе есеп-қисап мәліметтерін пайдаланылады. Олар абсолюттік және салыстырмалы мөлшерлерде қолданылады. Қаржылық көрсеткіштер сандық және сапалық түрінде белгілі бір қаржы-экономикалық категорияны, қосалқы категорияны, қаржы қатынастарының элементін бейнелейді.

Шаруашылық жүргізушінің төменгі буындарында төмендегідей аса маңызды абсолюттік қаржылық көрсеткіштер қабылданады:

- өнімді (жұмысты немесе қызметті) өткізуден түсетін табыс;
- өткізілген өнімнің (жұмыстың, қызметтердің) өзіндік құны;
- жалпы табыс;
- кезең шығысы;
- негізгі қызметтен түсетін табыс (зиян);
- табыс салығының сомасы (төленген);
- таза табыс (немесе зиян).

Мыналар шаруашылық жүргізуші субъектілердің көлемдік көрсеткіштері болып табылады:

- инвестициялар көлемі;
- жарғылық капиталдың мөлшері;
- өндірістік және әлеуметтік даму қорларының (қолдану, тұтыну немесе соларға ұқсас резервтік, валюта, жөндеу қорларының) мөлшері;
- жабдықтаушылар, тұтынушылар, банк, бюджетпен есеп айрысудың көрсеткіштері (кредиторлық және дебиторлық берешектер);
- төленген дивидендтер, үлестер мөлшері;
- айналым қаражаттары көздерінің көлемі.

Мыналар салыстырмалы көрсеткіштер болып табылады:

- табыстылықтың (рентабельділіктің) деңгейі;
- акциялар бойынша табыстылық;
- негізгі және айналым капиталдарын пайдаланудың көрсеткіштері (қор қайтарымы, өнімнің қор сыйымдылығы, негізгі құрал-жабдықтар айналымдылығының коэффициенті, айналым ұзақтығы);
- өтімділіктің көрсеткіштері.

Ерекшелік көрсеткіштер банк, сақтық қызметтері, зейнетақы және басқа қорларда пайдаланылады. Салық салу кезінде жиынтық жылдық табыс, жиынтық жылдық табыстан шегерімдер, салық салынбайтын табыс, айналым және импорт сияқты басқа көрсеткіштер қолданылады.

Қаржылық көрсеткіштерді есептеу кезінде нормалар мен нормативтер пайдаланылады, олар қаржы жоспарларын, болжамдарын, бағдарламаларын ғылыми негіздеуге арналған.

Нормалар мен нормативтер салыстырмалы немесе абсолюттік шамаларда (пайыздарда, коэффициенттерде, өнімді өлшеудің натуралды бірліктерінде, уақытта, ақша өлшемінде) қолданылады.

Қаржылық жоспарлауда қаржы ресурстарын жасаудың, бөлудің және пайдаланудың ең төменгі, орташа және ең жоғарғы шекті нормалар мен нормативтері қолданылады. Жиынтық қаржылық жоспарлауда көбінесе орташа нормалар мен нормативтер, нақтылы шаруашылық органдарының қаржылық көрсеткіштерін жоспарлағанда жеке-дара нормалар мен нормативтер пайдаланылады.

Қаржы нормалары мен нормативтері сондай-ақ бекітілетін және есеп-қисаптық болып бөлінеді. Бекітілетін нормалар мен нормативтер қолданыстағы заңнамамен белгіленеді. Есеп-қисаптықтары ішкі жоспарлауда пайдаланылады. Бекітілетіндерге салық мөлшерлемелері, әлеуметтік қажеттерге, бюджеттен тыс қорларға аударылатын аударымдардың нормалары, есеп-қисаптықтарға аударымдардың нормалары және кәсіпорындар мен ұйымдардың қорлану және тұтыну қорларын, негізгі қорларды (капиталдарды) жөндеу қорын жасау нормативтері және кәсіпорындар мен мекемелердің қаржы қызметін реттейтін жүйе жатады. Сондай-ақ олар бірыңғай нормалар мен нормативтер болып ажыратылады. Мысалы, әр түрлі шаруашылық жүргізуші субъектілер мен салалар үшін амортизациялық аударымдар нормалары және сараланған — түрлі шаруашылық жүргізуші субъектілерде түрліше болатын айналым қаражаттарының нормалары мен нормативтерін айтамыз.

Көптеген қаржылық көрсеткіштер бір мезгілде норма, нормативтер немесе лимиттер бола алады, мысалы, табыстылық деңгейі түрлі қаржы қорларының атауларымен көрсеткіштер де, нормативтер де немесе лимиттер де болып табылады. Сөйтіп, қызметтің қаржы нәтижелерін жоспарлау мен болжау үдерісіндегі қаржы механизмінің бұл қозғалмалы элементтерінің тығыз тоқайласуы, өзара байланысы мен өзара іс-қимылы байқалып отырады.

Күрделі және әлеуметтік-экономикалық жүйесі болып келетін нарықтық экономика қаржылық жоспарлаудың тиімді сапалы болуын талап етеді. Өйткені барлық кері нәтижелер болған жағдайда кәсіпорын өзі зардап шегеді.

Бюджеттеу белгілі баптар, бөлімшелер, табыс орталықтары мен шығын орталықтары (әрбір компания үшін әр түрлі сараптаманы қолдану тән) негізінде келесі есепті кезеңге табыстар мен шығыстарды жоспарлау әдісін білдіреді. Сонымен, бюджеттеу үдерісі екі кезеңнен тұрады: бюджетті құру және оны орындауды қадағалау.

Әдебиеттер тізімі

1. *Lee Robert D., Johnson R., Joyce P.* Public budgeting systems. — Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers, 2008. — P. 400–465.
2. *Ермакова Н.А.* Бюджетирование в системе управленческого учета. — М.: Экономика, 2004. — 138 с.
3. *Шим Д.К.* Основы коммерческого бюджетирования. — М.: Азбука, 2001. — 203 с.
4. *Друри К.* Введение в управленческий и производственный учет: Учеб. пособие: Пер. с англ. — М.: Аудит ЮНИТИ, 2002. — С. 135–146.